

Hein Braaksma

Antwoord aan Ankersmit

Enkele gedachten van een geschiedenisstudent

In zijn recente artikel 'Postmodernism and the Humanities' vraagt professor Ankersmit zich af of historici misschien te hard werken en te intelligent zijn geworden om vernieuwend te zijn. Het antwoord op die vraag moet helaas bevestigend luiden, maar dat betekent niet dat alle hoop verloren is; een heftige worsteling met voorgaande historici maakt vernieuwing mogelijk.

'We are a generation of epigoni condemned to repeat and to vary the work of our great predecessors, not because we do not work hard enough, not because we are less intelligent and less daring than them – maybe we even work too hard and have become too intelligent – no, it is simply because for some perverse reason truly original work has become impossible.'¹ Ankersmit is duidelijk niet erg positief over de mogelijkheid van vernieuwende geschiedschrijving in de toekomst. En als een bekende Nederlandse historicus op de top van zijn academische carrière somber is over de toekomst van de geschiedenis, hoe moet de toekomst er dan uit zien voor geschiedenisstudenten die nog niet eens aan hun academische carrière zijn begonnen? Het lijkt daarom verstandig om de oorzaken voor de malaise die Ankersmit beschrijft te onderzoeken en daarbij gespitst te zijn op een mogelijke oplossing of, sterker nog, een mogelijk begin van een nieuwe geschiedschrijving.

Ankersmit verduidelijkt zijn observatie aan de hand van de Franse filosoof Jacques Derrida. Iedereen die bekend is met zijn werk, zal de ervaring herkennen dat alles al door hem gelezen, geschreven en gezegd lijkt te zijn. En voor zover Derrida ergens niet iets over gezegd heeft, is het ook niet origineel om zijn methoden op dat onderwerp toe te passen; dat zou immers slechts een imitatie van Derrida opleveren.

1 F.R. Ankersmit, 'Postmodernism and the humanities', in: *Groniek* 157 (2002) 483-505, aldaar 493.

Ankersmit vergelijkt Derrida's revolutie in de geesteswetenschappen daarom met de Franse revolutie. Net als de Franse revolutie rekent Derrida af met zijn voorgangers en met de bestaande tradities. Het is dit afrekenen met de bestaande traditie, dat het onmogelijk maakt om van Derrida's revolutie een traditie te maken. Daarmee is het onmogelijk geworden om Derrida's revolutie omver te werpen en een nog radicalere vernieuwing in de geesteswetenschappen teweeg te brengen.

De vraag die daarom nu urgent is geworden, is of de Franse en de Derridaiaanse revolutie inderdaad onovertreffbaar zijn in hun hevigheid en fundamentele karakter. Het is een vraag die welhaast onmogelijk te beantwoorden valt.

Verderop in zijn artikel schrijft Ankersmit over de incorporatie van het verleden in ons collectieve geheugen en de daarmee samenhangende aanvaarding. Als we een traumatische gebeurtenis, zoals de Franse revolutie, aanvaarden en incorporeren, dan houdt die gebeurtenis op traumatisch te zijn. Deze neutralisering van gebeurtenissen maakt echter de vergelijking van gebeurtenissen onmogelijk.

Zouden we de Franse revolutie qua hevigheid willen vergelijken met de Duitse, nazistische revolutie, de terreur met de shoah, dan zouden we of beide niet of beide wel geïncorporeerd moeten hebben. In het geval van de laatste revolutie is dat, zo stelt Ankersmit terecht, moreel onaanvaardbaar. In het eerste geval is het onmogelijk om de tweede revolutie te denken of beter in onze gedachten te laten plaatsvinden. Immers als we de Franse revolutie niet in ons collectieve geheugen hebben geïncorporeerd, dan is zij nog steeds actueel en kan een nieuwe revolutie er niet van worden onderscheiden.

Wat betekent dit nu voor de Derridaiaanse revolutie? Zal de tijd alle wonden helen en zullen we ook Derrida's revolutie in ons collectieve geheugen een plaats geven, waardoor het mogelijk wordt om Derrida te overtreffen? Is het nodig om zo lang te wachten? Is de Derridaiaanse revolutie vergelijkbaar met de Franse revolutie?

In een vroeg artikel over de filosofie van Derrida stelt Richard Rorty dat Derrida gezien moet worden als een filosoof in de continentale traditie. Dat wil zeggen als een filosoof die zichzelf de vraag stelt of hij Nietzsche, Marx, Freud, Wittgenstein, Heidegger, Derrida (zichzelf), heeft begrepen en heeft overstegen. Rorty zegt daarover:

'It is as if one did philosophy not by presenting arguments against one's predecessors' views, but by violent and erotic struggle with one's image of

them.(...)It is intelligible that a young novelist wishes to outdo Proust or Nabokov without being able to specify in advance what would count as doing so.²

Voor Rorty, als filosoof in de Angelsaksische traditie was dat echter onbegrijpelijk:

‘But if a normal young physicist or philosopher proposes to outdo a predecessor, it is the man’s statements that are challenged rather than the man. What might count as an “important result” of normal inquiry is determined in advance, but not what will count as an important novel or an important poem or an important piece of “Continental” philosophy.’³

Het zal duidelijk zijn dat volgens Rorty op dat moment filosofie, maar ongetwijfeld ook (theoretische) geschiedenis, een wetenschap moet zijn. Het probleem van Rorty met Derrida kan dan ook grofweg worden samengevat als het probleem van een wetenschapper met een kunstenaar die zich met hetzelfde onderwerp bezighoudt. Uiteraard is dat te kort door de bocht, omdat Derrida’s werk ook gezien moet worden in de wetenschappelijke traditie. Ik denk echter dat Rorty gelijk heeft wanneer hij stelt dat Derrida en zijn vernieuwing niet uit die wetenschappelijke traditie afkomstig zijn, maar uit een in wezen kunstzinnige traditie.

Dat is een belangrijke constatering omdat dit een fundamenteel verschil blootlegt. Immers in de kunst is het onderzoek niet gericht op de grenzen van het weten, maar op de kern van het weten. Een sentimentele schilder bijvoorbeeld zal niet als ideaal hebben een nieuwe emotie te schilderen, maar een bekende emotie nog beter en nog ‘echter’ te schilderen. Of om bij Rorty’s voorbeeld van een jonge romancier te blijven: hij heeft niet als ideaal herinneringen te beschrijven die Proust vergeten was of niet kende, maar om dezelfde soort herinneringen als nieuw en zo mogelijk nog beter te beschrijven.

Als we Derrida’s werk begrijpen als voortkomende uit deze traditie, en zijn revolutie willen begrijpen en overstijgen, kunnen we niet anders, dan als die jonge romancier te werk gaan. We zullen onze voorgangers moeten begrijpen om ze te overstijgen en ons door middel van hen op ‘het’ verleden richten. Daarbij moeten we echter de uitkomsten van ons onderzoek niet bij voorbaat willen vastleggen, ook niet de vorm daarvan. We kunnen alleen

2 Richard Rorty, ‘Derrida on language, being, and abnormal philosophy’ in: *The journal of philosophy* 11(1977) 673-681, aldaar 679.

3 Ibidem.

De uitvinding van de fotografie was geen fundamentele revolutie dan de ontdekking van het perspectief in de schilderkunst, maar wel een verdere vernieuwing in de beeldende kunst. Deze foto 'Le Poème d'Ady' van André Kertész, laat nog een andere vernieuwing zien. Literaire poëzie krijgt hierin een nieuwe, beeldende dimensie. André Kertész, 'Le Poème d'Ady' uit: Suzanne Pagé e.a., *L'école de Paris 1904-1929. La part de l'autre* (Paris 2000) 259.

vernieuwend zijn als we niet vooraf eisen dat onze uitkomst past in de wetenschappelijke traditie.

Dat maakt het antwoord van een student op de somberheid van Ankersmit echter niet makkelijker. In zijn artikel geeft Ankersmit tevens aan dat goede historici vaak conservatieve historici zijn. En de oud-hoogleraar geschiedenis E.H. Kossmann heeft in een befaamd artikel de conservativiteit van het universitaire onderwijs laten zien. Uiteraard gaat het hier niet om dezelfde soorten conservativiteit. Beiden liggen echter wel in elkaars verlengde. Kossmann benadrukt dat de eisen die aan wetenschappelijk werk worden gesteld, van nature behoudend zijn en slechts vernieuwing toe staan qua onderwerp.⁴ Die vernieuwing qua onderwerp is juist wat Ankersmits conservatieve historici bieden. 'They experienced the loss of the past with the intensity of trauma and (...) precisely this gave them a profounder insight into the past than their less tormented colleagues.'⁵ Terwijl hun tijdgenoten het verleden nog zien als een deel van heden, zien conservatieve historici het verleden als iets fundamenteel anders dan het heden en kunnen daardoor (een deel van) het verleden zien als een nieuw onderwerp van studie.

Een dergelijke aanpak is, vermoed ik, niet de vernieuwing die Ankersmit wenst. De zojuist beschreven vernieuwing verschilt dan ook fundamenteel van Derrida. Een belangrijk deel van Derrida's revolutie bestond erin de bestaande wetenschappelijke praktijk in de geesteswetenschappen te ontleden en haar beperkingen te laten zien. De belangrijkste door Derrida gesignaleerde beperking is de onderdrukking van het schrift. In het Westerse denken is het schrift een teken van een teken, waarmee het een ondergeschikte positie heeft gekregen.⁶ Derrida pleit er echter voor ons bewust te zijn van de fundamentele positie van het schrift. We kunnen niet waarnemen zonder taal, en we kunnen zeker niet communiceren over waarnemingen zonder taal. Dat laatste vereist echter wel dat taal citeerbaar en herkenbaar is. Dat is alleen mogelijk door middel van het schrift. Daarin zijn echter geen aanwijzingen te vinden voor datgene waarnaar een woord verwijst. In het schrift, of in taal in het algemeen, zelf zijn geen aanwijzingen te vinden voor bijvoorbeeld welke tafel, 'tafel' verwijst. Ons weten heeft daarmee een zuiver tekstueel karakter gekregen, wat Derrida

4 E.H. Kossmann, 'De universiteit' in: idem, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam 1995) 15-31.

5 Ankersmit, 'Postmodernism', 500.

6 Jacques Derrida, *De la grammatologie* (Paris 1967) 45.

aangeeft door middel van zijn beroemde: '*Il n'y a pas de hors-texte*'⁷ Daarbij moet tekst niet gezien worden als alleen een geschreven tekst, maar ook als context en zelfs alle interpretaties van de werkelijkheid. Alleen de werkelijkheid zelf valt niet onder 'texte'.⁸ Tekst, in deze brede zin, heeft echter geen vast centrum, wat betekent dat de verifieerbaarheid van kennis, (traditioneel) de belangrijkste eis van wetenschappelijke kennis, niet mogelijk is.

Het lijkt in dit licht onmogelijk voor een geschiedenisstudent en aankomend historicus om tot vernieuwing te komen. Sterker nog, hij staat voor een existentiële keuze: of hij kiest voor de wetenschap of voor de kunst, een combinatie van beiden lijkt echter onmogelijk. Hoe moeilijk deze keuze ook is, iedereen die geschiedenisstudent wil blijven zal voor de wetenschap moeten kiezen. Een antwoord op de somberheid lijkt hierbij te zijn uitgesloten. Toch zou ik een symbiose van beide kanten, wetenschap en kunst, willen bepleiten.

Binnen de wetenschappelijke opleiding moet plaats zijn voor datgene wat Rorty beschreef als kenmerkend voor de continentale traditie. Naast de wetenschappelijke discipline die een student wordt bijgebracht, moet de opleiding plaats bieden voor de worsteling met voorgaande historici, om hen uiteindelijk te overstijgen. Het resultaat van die worsteling zal vervolgens in het wetenschappelijk keurslijf moeten worden gegoten. Dat kan echter alleen de tweede stap zijn. Voor die tweede stap zijn een enorme intelligentie en eruditie vereist, maar voor de worsteling zelf zijn ze daarentegen niet strikt noodzakelijk – alhoewel beide eigenschappen net als bij romanciers geen nadeel hoeven te zijn.

Het antwoord op de somberheid die Ankersmit tentoonspreidt betreffende de mogelijkheden voor vernieuwing, kan alleen worden geboden door tijdelijk het wetenschappelijke keurslijf te verlaten, een '*violent and erotic struggle with one's image of [one's predecessors' views]*' aan te gaan, op die manier het werk van gevestigde historici te overstijgen en door de eigen ideeën vervolgens in een wetenschappelijk keurslijf te beschrijven. Alleen op die manier is een nieuwe vernieuwing mogelijk en misschien ook te verwachten.⁹

7 Ibidem, 227.

8 Jacques Derrida, *Limited inc* (Evanston 1988) 148.

9 Deze vernieuwing blijft trouwens binnen de Popperiaanse opvatting over wetenschappelijke ontdekkingen.